

CENSUUR IN ZUID-AFRIKA
Verzoekschrift aan PEN Vlaanderen
YVES T'SJOEN (UNIVERSITEIT GENT /
UNIVERSITEIT STELLENBOSCH)

De voorbije maanden, nog voor het gedwongen aftreden van president Jacob Zuma en diens vervanging door Cyril Ramaphosa, bestond in Zuid-Afrika veel ophef over een onthullend boek van de journalist Jacques Pauw. In *The President's Keepers* is de stuitende graaicultuur van toenmalig regeringsleider Zuma en diens ANC-entourage van de happy few aan de kaak gesteld. Pauws onthullende boek is verschenen in het fonds van NB Uitgevers. Begin november 2017 ontvingen uitgeverij en auteur een brief van de Zuid-Afrikaanse Staatsveiligheid met het dringende verzoek het boek uit de handel te nemen. NB Uitgevers liet zich daardoor echter niet vermurwen en bracht terstond een tweede druk op de markt.

Nieuwe censuurraden na apartheid

In Zuid-Afrikaanse media is over de zaak om evidente redenen veel ophef ontstaan. De censuur van staatswege werd door tal van media en ook door verontruste schrijvers onder wie Breyten Breytenbach op de korrel genomen. Het voorspelbare gevolg van de heisa is ontzettend veel aandacht voor Jacques Pauws onderzoeksjournalistiek en de moedige beslissing van de Zuid-Afrikaanse uitgeverij. Helaas is de censuur van Jacques Pauws boek geen alleenstaand geval.

Nog niet zo lang geleden besliste de Universiteit van Kaapstad om kunstwerken in het patrimonium vanwege "campussemiotiek" niet langer uit te stallen in publieke ruimten, zoals leslokalen en vergaderzalen. Diezelfde universiteit hanteert sinds enige tijd ook nog eens een discriminerend beleid ten aanzien van eigen personeelsleden. Onderzoekers die in geaccrediteerde tijdschriften publiceren en daarvoor onderzoeksfondsen verwerven, ontvangen op grond van etnisch-politieke overwegingen niet langer reis- en onderzoekskrediet. Voor het colloquium van de onderzoeksgroep Gents centrum voor het

Afrikaans en de studie van Zuid-Afrika (UGent, 11 oktober 2017), zo kan ik getuigen, diende schrijfster en wetenschappelijk onderzoeker Sonja Loots af te zeggen. Te elfder ure bereikte haar en andere collega's in Kaapstad het bericht dat onderzoeksgeld alleen nog is weggelegd voor 'niet-wittes'. Een demarche bij de toenmalige vicerector van de Universiteit Gent heeft er toe bijgedragen dat de universiteit alsnog reis- en verblijfskosten van de Zuid-Afrikaanse academica heeft vergoed. Bij wijze van kritisch standpunt van mijn alma mater ten opzichte van het UCT-beleid kon dit besluit gelden. UGent en UCT hebben op het gebied van de geesteswetenschappen geen bilateraal raamakkoord. Het voorval had een aanleiding kunnen zijn om het universiteitsbestuur in Kaapstad te confronteren met die wijze van handelen. Sonja Loots hield dus alsnog een lezing tijdens de Gentse studiedag. PEN Afrikaans heeft zich naar aanleiding van die onverkwikkelijke zaak ferm uitgesproken tegen het onderzoeksbeleid van UCT dat op discriminatie en een laakbare wispelturigheid berust. Het statement van de UGent is door de Afrikaanse zusterorganisatie van PEN Vlaanderen ten zeerste gewaardeerd.

De berichten die mij vanuit Zuid-Afrika ter ore komen, zijn verbijsterend. Kritische stemmen zoals die van de gezaghebbende Jacques Pauw worden gemuilkorfd, wetenschappers is verhinderd over onderzoeksresultaten te rapporteren aan buitenlandse universiteiten en kunstwerken worden in depots weggestopt omdat ze "semiotisch" onaanangepast zijn aan de universiteitscampus, omdat (politiek gestuurde) studentenverenigingen aanstoot nemen aan beelden die niet passen in hun activistisch discours. Dat laatste gebeurt in casu aan de universiteit waar vooraanstaande Zuid-Afrikaanse schrijvers, onder wie Etienne van Heerden en John M. Coetzee, een academische aanstelling hadden.

Leerstoel als kritisch Zuid-Afrikaplatform

De opeenstapeling van vergripen en pogingen tot het **botweg** beknotten van vrije meningsuiting in een democratisch **staatsbestel** hebben mij eind 2017 aangezet PEN Vlaanderen te contacteren. Per mail stelde ik toenmalig voorzitter Joke van Leeuwen voor de kwestie bij het PEN-bestuur aan te kaarten en vanuit Vlaanderen de stem

te verheffen. Mijn oproep, vooraf overlegd met het bestuur van de zusterorganisatie PEN Afrikaans, was soortgelijke ontoelaatbare beslissingen van politieke overheden en universiteitsbesturen met klem te contesteren. Dat de Universiteit Gent in vermelde gevallen het voortouw kon nemen, heeft alles te maken met de Leerstoel Zuid-Afrika: talen, literaturen, cultuur en maatschappij die sinds het academiejaar 2017-2018 operationeel is. In de faculteit Letteren en Wijsbegeerte was professor Willemse (Universiteit van Pretoria) de eerste leerstoelbekleder. De aanstelling van Hein Willemse (oktober-december 2017), een krachtige stem in de Zuid-Afrikaanse academische wereld en pleitbezorger van de in apartheidsjaren aan banden gelegde zwarte stem in de Afrikaanse letteren, heeft de waarde van een statement. Ook de Sarton Medaille voor professor Steward van Wyk (Universiteit van Wes-Kaapland, Bellville-Kaapstad), vorig jaar namens de faculteit L&W en het Sarton-comité uitgereikt, past in het kritisch beleid van de onderzoeksgroep Gents centrum voor Afrikaans tegenover Zuid-Afrika. Niet op basis van etnische, politieke of religieuze criteria worden Zuid-Afrikaanse academici uitgenodigd naar de UGent. Hoogstaand wetenschappelijk onderzoek, aandacht voor meertaligheid en multiculturaliteit in Zuid-Afrika, eerbied voor mensenrechten zoals *freedom of speech* zijn maatstaven die worden gehanteerd door de faculteit en de bevoegde adviesraad in de aanstellingsprocedure voor leerstoelbekleders.

Writer in Residence aan de UGent

Het is dan ook met afschuw dat de UGent in het najaar van 2017 akte nam van velerlei censuurmaatregelen, het spreekverbod en de brute verwijdering van kunstwerken in de publieke ruimte. De oprichting van de Leerstoel Zuid-Afrika past in het internationaliseringsbeleid van de universiteit. Daarnaast gaat de UGent dit jaar van start met de aanstelling van een Writer in Residence. Een internationaal gereputeerde schrijver kan ieder jaar gedurende enkele maanden als gastauteur verblijven en werken in Gent. In samenwerking met Bibliotheek De Krook wordt de residentieschrijver uitgenodigd voor publieksevenementen, workshops met onderzoekers en studenten,

voordrachten en voorleessessies. De instelling van de Leerstoel is aanleiding om het internationaal literatuurprogramma van start te laten gaan met een gezaghebbend Zuid-Afrikaans schrijver. Contacten worden gelegd, onderhandelingen hebben thans plaats. De naam wordt binnenkort bekend gemaakt. De aanstelling van een in de wereld gerenommeerd auteur betekent niet alleen de start van een internationaal auteursprogramma aan de UGent. Daarenboven profileert de UGent zich als academische instelling waar literatuur een prominente plaats heeft, onder meer als openbaar platform waar schrijvers en kunstenaars creatief kunnen zijn en een eigen spreekplatform krijgen.

De onthutsende inperking van vrije meningsuiting in Zuid-Afrika, met name het verbod op de verkoop van een kritisch journalistiek boek over het corrupte regime van Jacob Zuma en zijn trawanten, is in de Lage Landen verafschuwd. Het *Maandblad Zuid-Afrika* heeft erover bericht, op *Knack* website verscheen een opiniestuk.

De uitreiking van de eredoctorstitel aan Breyten Breytenbach, op 3 december 2014, was een eerste bestuurlijke beslissing van de UGent die getuigt van maatschappelijk engagement. Met vereende krachten kan de universitaire gemeenschap een stem laten horen en politieke inmenging in journalistiek, literatuur en het academische bedrijf met klem afkeuren. De Leerstoel Zuid-Afrika, de onderzoeksgroep Gents centrum voor Afrikaans en Zuid-Afrikastudie en voortaan ook de Writer in Residence, in 2018 zoals gezegd een literaire stem uit Zuid-Afrika, tekenen protest aan tegen de gang van zaken in Zuid-Afrika. De alma mater afficheert zich op deze wijze als geëngageerd academisch instituut waar professoren en studenten zich kritisch uitspreken, onder de slogan "Durf denken". UGent heeft steun uitgesproken voor de kritische onderzoeksjournalistiek van onder anderen Jacques Pauw en NB Uitgewers. Het bericht dat naar de voorzitter van PEN Vlaanderen is verstuurd, bleef echter onbeantwoord. Er zullen zonder twijfel gegronde redenen zijn, bijvoorbeeld de bestuurswissel die in die periode plaats had. Het is jammer dat ik de collega-bestuursleden van PEN Afrikaans geen boodschap kon brengen waarin steun vanuit Vlaanderen is uitgesproken. Naar aanleiding van de waardering namens het Arkcomité voor PEN Vlaanderen herhaal ik mijn vraag

de politieke situatie in Zuid-Afrika op de voet te volgen en te protesteren tegen elke vorm van inperking van vrije meningsuiting.

Zie ook: 'Censuur in Zuid-Afrika: een fraai schouwspel is het niet', *Knack Magazine* (www.knack.be, 11 december 2017).

Ter informatie herneem ik hier het opiniestuk naar aanleiding van de censuurmaatregelen van de University of Cape Town. Vijfenzeventig kunstwerken, eigendom van UCT, zijn uit vergaderruimten en op openbare plaatsen van de universiteit geweerd. Onder andere drie schilderijen van Breyten Breytenbach. Ook tegen die inbreuk op het principe van artistieke vrije meningsuiting had PEN Vlaanderen een stem kunnen vertolken.

Eredactor van UGent gecensureerd

Schokkend is het nieuws over de verbanning van vijfenzeventig kunstwerken uit het patrimonium van University of Cape Town (UCT). Op basis van een rapport van het adviesorgaan Art Task Team, verschenen in februari 2017, hebben het Works of Art Committee en het universiteitsbestuur geoordeeld dat intussen weggehaald beeldend werk niet langer kan worden geëxposeerd. De nieuwssite GroundUp meldt dat drie schilderijen van Breyten Breytenbach deel uitmaken van de zwarte lijst. De Zuid-Afrikaanse schilder en schrijver spreekt over "the inherently South African expression of fascism" en in een opiniestuk in de Kaaps-Afrikaanse krant *Die Burger* over "klassiek fascisme". UCT verdedigt zich door het uitgekauwde begrip "diversiteit" op tafel te gooien, zodat het als vergoelijkende passe-partout voortaan dienst doet. De verwijderde kunst zou niet stroken met de "campussemiotiek" in Kaapstad. Criticasters gewagen van het misbruik van deze concepten ("diversiteit", "campussemiotiek", "inclusiveness") om excessen van een stilaan destructief geworden "dekolonisering" te legitimeren. Een frase zoals "while there is ongoing dialogue and debates over creating an institution that is inclusive and reflective of the diversity of the country" verhult dat al te kritische stemmen in debat en dialoog worden geweerd.

Zuivering en Entartete Kunst

De kunstcollectie van UCT kwam bijna anderhalf jaar geleden in het nieuws tijdens de Shackville-opstand. Toen zijn drieëntwintig kunstwerken door opstandige studentengroeperingen vernietigd. Deze dagen gaat het over een aanbeveling om kunstwerken niet langer te conserveren. Het diffuse argument is dat de kunst controversieel is en wordt gecontesteerd. Enkele artefacten zijn vorig jaar al weggenomen om politieke redenen, zeggend omdat ze niet langer zouden passen in het transformatiebeleid dat de universiteit doorvoert na gewelddadige studentenprotesten en vernielingen op de campus. Bij die gelegenheid publiceerde Breytenbach in *Daily Maverick* op 5 april 2016 een open brief waarin Max Price, rector van de Universiteit van Kaapstad, ter verantwoording is geroepen (<https://www.dailymaverick.co.za/article/2016-04-05-letter-to-the-editor-breyten-breytenbachs-anger-with-uct/#.WQWfxWe3wkI>).

Omdat niet publiek wordt gecommuniceerd over de achterliggende beweegredenen is in Zuid-Afrikaanse media sprake van censuur. De wijze waarop met artistieke vrijheid wordt omgesprongen in de democratische republiek heeft een alarmerend dieptepunt bereikt. Universiteitsbestuurders spreken ter verdediging van de uitgevaardigde banvloek over het "ongunstige effect" van bepaalde kunst. Ze zou een "onveilige en oncomfortabele sfeer" scheppen op de Kaapse campus. Het officiële communiqué luidt als volgt: "In our deliberations we found that while there may not be a problem with individual artworks, their cumulative effect, coupled with the lack of a considered curatorial policy, creates a negative feeling amongst some students and staff. We found that currently, UCT does not have a curatorial policy and would need to develop one that is transformation sensitive."

Het is duidelijk dat kunstenaars die met hun expressiemiddelen de pijlen richten op het "transformatiebeleid" in Kaapstad kop van Jut zijn. Diane Victor, Edward Tsumele, Breyten Breytenbach en vele anderen staan gebrandmerkt als ongewenste sujetten.

Breyten als barometer

Niet alleen is dat onvoorstelbaar. De censuur van kunstwerken is onaanvaardbaar. Breyten Breytenbach kwam al eerder in aanraking met de Zuid-Afrikaanse Censuurraad tijdens de apartheidsjaren. Toen hij gevangene van de regering in Pretoria was, zijn voor de Afrikaanse editie passages in het autofictionele boek *'n Seisoen in die paradys* (1976) weggehaald. Ook na de gevangenisperiode heeft Breytenbach de kritiek op machthebbers niet geschuwd. Ten tijde van de anti-apartheidsboycot kreeg hij dan ook veel steun vanuit Europa. Ook na apartheid (officieel opgeheven in 1990) was hij niet mals voor de zogeheten Regenboognatie. Het boek *Dog Heart. A Travel Memoir* (1998) is een beklijvende literaire getuigenis waarin het nieuwe Zuid-Afrika kritisch tegen het licht wordt gehouden.

Breytenbachs kritische aanwezigheid in de Zuid-Afrikaanse media en de niet aflatende stroom van standpunten tegen het universiteitsbeleid over de voertaal (Afrikaans als gedooftaal ten gunste van het Engels), zowel in Kaapstad als in Stellenbosch, wordt de auteur niet in dank afgenomen. Dat een internationaal hooggewaardeerde universiteit nu beslist de kunstenaar de mond te snoeren, kunnen en mogen we vanuit Vlaanderen niet accepteren.

Oproep aan de UGent

De Universiteit Gent onderhoudt contacten met UCT in Kaapstad hoewel er geen bilateraal institutioneel raamakkoord is. Sinds december 2014 draagt Breytenbach de titel van doctor honoris causa van mijn alma mater. De vrijheid van spreken gebiedt de academische gemeenschap samen met organisaties zoals auteursverenigingen nadrukkelijk protest aan te tekenen tegen elke vorm van censuur en artistieke vrijheidsberoving. Het is van belang in de bres te springen voor een gerenommeerd dubbeltalent en alle betrokken kunstenaars die vanwege niet geëxpliciteerde overwegingen nu in de ban zijn gedaan. Ik vang op dat het een doorgeschoten vorm van "dekolonisatie" is en geen enkele expressie nu nog veilig kan zijn in Zuid-Afrika. Dat het standbeeld van de Britse kolonisator en megalomane impe-

rialist Cecil Rhodes in Kaapstad is weggehaald, is een goede zaak. De locus verwees immers naar een mensonterende koloniale geschiedenis waarmee men in Zuid-Afrika dezer dagen komaf maakt. Kunstenaars kunnen om al even evidente redenen niet hetzelfde lof van een standbeeld beschoren te zijn. UCT hanteert vandaag een weinig doordachte strategie en bant op grond van een zeer betwistbare retoriek kunstwerken uit de campuscollectie.

Breytenbach is niet alleen een wereldwijd gereputeerd schrijver, laureaat van de literaire onderscheiding genoemd naar de Poolse Nobelprijswinnaar Zbigniew Herbert. Hij geniet ook brede waardering voor zijn schilderkunstige oeuvre. In 1995 ontving hij de vijfjaarlijkse Jacobus van Looyprijs voor schilder-schrijvers, na Armando en Lucebert.

Zoals onze maatschappij niet zou aanvaarden dat deze kunstenaars vanwege hun kritische stem monddood worden gemaakt, zo moet de universitaire instelling in Europa waar Breyten Breytenbach het ambt van eredoctor bekleedt alles in het werk stellen om de vrijheid van expressie te vrijwaren.

Mijn voorstel is alle kunstwerken die bij UCT ongewenst zijn, en waarvan Breytenbach nu oppert dat ze dan maar vernietigd moeten worden, op te nemen in de collectie van de UGent. Breytenbach schreef op 27 april 2017 op de website GroundUp: "I hereby declare my willingness to publicly put to the torch the three paintings that I had produced during the years of political blindness when I did not know what I was doing. I shall be naked, as behoooves a penitent. I'm willing to grovel and kiss the smartphones of the revolutionaries. (I can't promise to flagellate myself, being somewhat of a coward.) The only favour I ask is that such a ceremony should take place in the presence of Dr. Max Price and his cohort of professors and other flunkys."

Misschien kunnen de schilderijen met als titel 'FG' [Francisco Goya], 'Hovering Dog' en 'sa Angel Black/White' bij wijze van morele steun en academisch statement worden uitgesteld in het Gentse Universiteitsforum naast *De laatste dag, als het heidens oog vol is* van Camiel van Breedam. Van Breedams environment is een aanklacht tegen de genocide op het Indianenvolk. Breytenbachs kunst heeft een al even sterk gearticuleerde politiek-ideologische laag. Op die manier

kan de alma mater een gebaar stellen dat wereldwijd respons krijgt en een hart onder de riem betekent voor de vrijheid van (kunst)uiting.

De lijst met verboden en verbannen kunstwerken kan hier worden geraadpleegd: <http://www.groundup.org.za/article/probably-list-artworks-uct-has-removed/#letter-1011>

Zie: 'Eredoctoer van UGent gecensureerd', *LitNet NeerlandiNet* (www.litnet.co.za, 4 mei 2017). Ook op website *Knack Magazine* (www.knack.be, 17 mei 2017) en website *Arkprijs* (www.arkprijs.be). Over deze kwestie interview in het Gentse studententijdschrift *Schamper* (42 (581), 22 mei 2017), p. 12-13.

*Yves T'Sjoen: Hoogleraar Nederlandse Moderne Letterkunde Ugent, gastdocent Stellenbosch Universiteit, en Masaryk Universiteit Brno. Bestuurslid van het Arkcomité. Voorzitter van de onderzoeksgroep Gents Centrum voor het Afrikaans en de Studie van Zuid-Afrika (www.afrikaans.ugent.be), promotor van de academische leerstoel Zuid-Afrika: talen, literaturen, cultuur en maatschappij. Recentste publicatie: *Rakelings* (2017).*

